

Резюме

Демченко И. С. Практика Европейского суда по правам человека в национальной судебной практике в делах, связанных с медициной.

В статье рассматривается проблема признания практики Европейского суда по правам человека как источника права в категории дел, связанных с медициной. Исследуется практика Европейского суда по права человека по отношению к Украине в медицинских делах, и положения национального законодательства Украины в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: право человека на охрану здоровья, Европейский суд по правам человека, источник права, право на жизнь, медицинское право.

Summary

Demchenko I. European court of human rights practice at national judicial practice in cases, regarding medicine.

This article is considered the problem of the recognition of the European Court of Human Rights practice as a source of law at national judicial practice in cases regarding medicine. European Court of Human Rights practice concerning Ukraine in medicine-related cases and provisions of Ukrainian national health law are scrutinized.

Keywords: right to health care, European Court of Human Rights; source of law, right to life, health law.

Отримано 24.06.2014

УДК 341.61/62/64

З. В. ТРОПІН

Захар Володимирович Тропін, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИЗА УНІВЕРСАЛІЗМУ В ДІЯЛЬНОСТІ МИРНИХ ЗАСОБІВ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ ТА ЇХ РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ

Становлення мирних засобів вирішення міжнародних спорів тісно пов'язано з обсягом можливого застосування сили в міжнародних відносинах. Адже відсутність стримуючих факторів призводить до свавілля у відносинах між державами. Це не можна назвати нормальним станом речей, тому була необхідна поява засобів, які б обмежили застосування сили в міждержавних відносинах. Таку роль відіграють мирні засоби вирішення міжнародних спорів. Ця позиція була висвітлена й підтримана багатьма вченими, які змальовували розвиток цивілізації як перехід від орієнтованих на силу відносин до відносин, що підпорядковані певним правилам¹. Водночас тривалий час сила розглядалась як правомірний засіб вирішення міжнародних спорів, відповідно розвиток мирних засобів вирішення міжнародних спорів проходив дещо уповільнено.

Нагадаємо, що принцип мирного вирішення міжнародних спорів був закріплений ще в Гаазькій конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 р. (переглянутій у 1907 р.), але він був фактично мертвим до того часу, коли Статутом ООН був закріплений принцип заборони застосування сили та загрози силою. Наразі принцип мирного вирішення міжнародних спорів розглядається як сума дії двох принципів: співробітництва та заборони застосування сили та погрози силою, а його зміст намагаються розкрити як оборотну сторону суми заборон, що містяться в п. 4 ст. 2 Статуту ООН, які охоплюються узагальнюючим поняттям «застосування сили».

Лише з остаточним утвердженням після Другої світової війни принципу заборони застосування сили та погрози силою мирні засоби вирішення міжнародних спорів стали єдиним способом подолання конфліктів у міжнародних відносинах, який би відповідав міжнародному праві. Це привело до значного збільшення кількості випадків закріплення та звернення до них². Саме тому дослідження мирних засобів вирішення міжнародних спорів, починаючи з другої половини ХХ ст. становить особливий інтерес. Адже через вищезазначені причини в цей період мирні засоби вирішення міжнародних спорів почали закріплюватись та застосовуватись не відокремлено, а об'єднуватись у певні системи та механізми, які й стали основою забезпечення виконання норм сучасного міжнародного права.

Незважаючи на важливість мирних засобів вирішення міжнародних спорів для розвитку міжнародного права, їх аналіз у вітчизняній науці міжнародного права практично не проводиться. Існують лише дослідження з певних напрямів чи окремих засобів вирішення міжнародних спорів. Роботи, які б були присвячені вивченню теоретичних основ мирних засобів вирішення міжнародних спорів, в Україні відсутні. Останні напрацювання з цього питання датуються лише радянськими часами та здійснювались Е. А. Пушмінім³. У цей самий час західна наука міжнародного права далеко просунулась вперед у дослідженні мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Серед останніх праць, присвячених цим питанням, можна назвати роботи Дж. Меррілса⁴ та Дж. Кольєра⁵.

Не претендуючи на всеосяжне висвітлення запропонованої теми, хотіли б спробувати дослідити одну із найважливіших тенденцій розвитку засобів вирішення міжнародних спорів у повоєнний період. Йдеться про фактичну кризу універсалізму діяльності мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Вважаємо, що розуміння цієї проблеми, а також наслідків діяльності окремих систем (механізмів) вирішення міжнародних спорів, надасть принаймні узагальнене розуміння причин та сутності недоліків застосування мирних засобів вирішення міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві.

Розпочати слід з того, що одним із наслідків Другої світової війни стало утворення універсальної міжнародної організації з постійно діючою судовою установою з універсальною компетенцією. Це – Організація Об'єднаних Націй та Міжнародний Суд ООН, які стали правонаступниками Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя відповідно. Основна відмінність у діяльності цих організацій полягала в тому, що перші дві стали більш дієвими, ніж їх попередники, а відлік постійно діючих міжнародних судових установ з універсальною компетенцією взагалі прийнято вести саме від Міжнародного Суду ООН.

Вагомим внеском ООН в сучасне міжнародне право є те, що вона стала усталеним універсальним механізмом вирішення міжнародних спорів. На підтвердження цього можна назвати як закріплення загальноживаного переліку засобів вирішення міжнародних спорів у ст. 33 Статуту ООН, так і покладення конкретних повноважень на органи ООН з мирного вирішення міжнародних спорів. Більшість таких повноважень носили характер права брати участь або застосовувати дипломатичні (незобов'язальні) засоби вирішення міжнародних спорів. Такі повноваження відіграли істотну роль в утвердженні мирних засобів вирішення міжнародних спорів, проте найбільш плідною та визначальним була діяльність двох інституцій, які мають право приймати зобов'язуючі рішення – Ради Безпеки ООН та Міжнародного суду ООН.

Не намагаючись зменшити роль Ради Безпеки ООН у вирішенні міжнародних спорів та конфліктів, варто все ж таки зазначити, що існуюча система діяльності Ради Безпеки ООН не дозволяє цьому органу стати дієвою інституцією мирного вирішення міжнародних спорів і забезпечення міжнародного миру та безпеки⁶. Тому, в контексті мирного вирішення міжнародних спорів, Рада Безпеки ООН все частіше відіграє роль не реальної, а лише гіпотетичної сили, яка забезпечує реалізацію мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

Якщо ж коротко охарактеризувати діяльність Міжнародного суду ООН, нагадаємо, що заяви до нього можуть подавати лише держави та міжнародні організації, а захист інтересів індивідів може здійснюватись державами шляхом подання заяв державами в порядку дипломатичного захисту своїх громадян. Цим приватні особи були повністю виключені з діяльності Міжнародного Суду ООН. Було віддано пріоритет захисту державних, а не приватних інтересів на універсальному міжнародно-правовому рівні. Деякі дослідники саме це вважають причиною основних сучасних проблем у діяльності Міжнародного Суду ООН, оскільки робота цього суду свідчить про невелику його популярність порівняно з іншими мирними засобами вирішення міжнародних спорів та міжнародними засобами ад'юдикації, зокрема регіональними.

Крім того, небажання держав обмежити свій суверенітет задля забезпечення продуктивної діяльності Міжнародного суду ООН стало ще однією причиною сучасних проблем у його діяльності. Так, менше третини держав – членів ООН визнали його обов'язкову юрисдикцію відповідно до ст. 36 Статуту Міжнародного суду ООН⁷, а навіть якщо визнали, то за умови доволі значних застережень⁸. На додачу кількість міжнародних договорів із застереженням про передачу спорів на розгляд Міжнародного суду ООН, незважаючи ні на що, залишається порівняно невеликою⁹.

Також сама практика діяльності Міжнародного суду ООН не підвищила довіри до нього. Приклад рішення у справі Західної Сахари¹⁰ та кризи діяльності суду після цього є доволі показовими.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що універсальні системи (механізми) вирішення міжнародних спорів виявились занадто неповороткими задля ефективного реагування на порушення міжнародного права та вирішення міжнародних спорів¹¹. Додатковим фактором також стала неспроможність держав домовитись на універсальному рівні про засоби вирішення міжнародних спорів, які б стали дійсною гарантією дій міжнародного права в сучасних умовах.

Зазначені фактори призвели до того, що сучасне міжнародне право фактично відмовилось від ідеї створення інших універсальних систем вирішення міжнародних спорів. Тут треба наголосити, що під універсальністю слід розуміти не лише обсяг територіального розповсюдження того чи іншого мирного засобу вирішення міжнародних спорів, але й універсальність «юрисдикції» такого засобу. Так, у сучасному міжнародному праві існує певна кількість договорів, учасниками яких є доволі значна кількість держав, тому можна говорити навіть про їх всесвітній характер. Водночас такі договори мають спеціалізований характер і, відповідно, мирні засоби вирішення міжнародних спорів, передбачені таким договором, покликані вирішувати спори лише в певній специфічній сфері і не можуть вважатись універсальними.

Одним із виходів з такого становища стало збільшення кількості регіональних систем (механізмів) вирішення міжнародних спорів. Держави більш охоче йшли на створення таких систем (механізмів), адже менша кількість держав-учасниць давала їм змогу швидше знаходити спільний підхід у впровадженні того чи іншого засобу вирішення міжнародних спорів. Наприклад, діяльність Організації американських держав, яка стала своєрідним міжнародно-правовим стандартом у застосуванні міжнародної погоджувальної та слідчої процедури.

Успіх такого підходу очевидний, а перелічувати чи окремо досліджувати регіональні договори та організації, які передбачають можливість застосування мирних засобів вирішення міжнародних спорів вважаємо немає сенсу. У цьому контексті найбільш цікавим є поява та вплив на мирне вирішення міжнародних спорів нового виду міжнародних засобів ад'юдикації – судів інтеграційних об'єднань.

Нагадаємо, що в 1957 р. за результатом підписання Римського договору були об'єднані інституції трьох європейських організацій: Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії, що згодом стало однією організацією – Європейським Союзом. Одним з результатів цих процесів стало створення Суду Європейських співтовариств (далі – Суд ЄС), який фактично став першим прикладом суду інтеграційного об'єднання.

Статут Суду ЄС становить частину Договору ЄС у вигляді Протоколу до нього¹². Відповідно, Суд ЄС розглядається як основний судовий орган цього інтеграційного утворення. Водночас, з огляду на особливу природу Європейського союзу, діяльність Суду ЄС істотно відрізнялась від інших міжнародних засобів ад'юдикації. Цей суд отримав право розглядати спори між державами, державами та органами Європейських співтовариств, між органами Європейських співтовариств та між Співтовариствами і їх співробітниками. Суд ЄС має обов'язкову юрисдикцію щодо тлумачення права ЄС як стосовно органів ЄС, так і держав – членів ЄС. Також Європейський суд має більш дієвий механізм виконання рішень, ніж інші міжнародні засоби ад'юдикації в сучасному міжнародному праві, оскільки у ст. 228 Договору ЄС передбачена можливість накладання фінансових санкцій на державу, що не підкоряється та не виконує рішення, а також фінансова відповідальність як органів ЄС, так і держав – членів ЄС за шкоду, нанесену інтересам приватних осіб порушенням права ЄС¹³. Однак Суд ЄС доволі рідко використовувався як міжнародний засіб ад'юдикації для врегулювання спорів між державами на підставі ст. 227 Договору ЄС¹⁴ щодо порушення ними договірних зобов'язань (фактично наразі існує лише одне рішення Суду ЄС у такій справі¹⁵), в той час як дії Комісії ЄС стосовно членів ЄС відповідно до ст.ст. 88, 95 та 226 Договору ЄС¹⁶ задля врегулювання міждержавних спорів застосовувались доволі часто. Практика ж Суду ЄС з розгляду скарг приватних осіб на дії органів Співтовариств та держав (включаючи державу походження особи скажника) демонструє зовсім інші тенденції на відміну від вирішення міждержавних спорів. Національні суди та держави – члени ЄС визнали, що Договір ЄС надає права, які можуть бути виконані в примусовому порядку, як «громадянам Союзу» (ст. 17 Договору ЄС), так і іноземцям¹⁷. На противагу орієнтованій на держави діяльності Міжнародного суду ООН, Суд ЄС доволі часто тлумачить положення Договору ЄС, навіть якщо вони формально адресовані державам – членам, як такі, що надають певні права індивідам¹⁸. Саме це стало причиною успіху та величезної кількості справ, розглянутих Судом ЄС за позовами приватних осіб.

Згодом діяльність Суду ЄС посилилась. Так у 1988 р. був заснований Суд першої інстанції для прискорення розгляду справ, що подаються до цього суду, чим фактично було створено дворівневу структуру цього судового органу. У 2001 р., зі створенням Європейського союзу, були привнесені певні зміни в діяльність цього суду – Раді ЄС було надано повноваження (після відповідних консультацій з іншими органами ЄС) створювати спеціальні судові колегії для розгляду окремих категорій справ. У результаті фактично з'явилася третя інстанція для розгляду спорів, що можуть виникати в межах Європейського Союзу. Таке рішення Ради ЄС має містити положення щодо організаційної структури та компетенції відповідної колегії. Крім того, рішення будь-якої колегії, створеної у зазначеному порядку, можуть бути оскаржені у Суді першої інстанції. Однак за всіх цих змін загальна процедура звернення приватних осіб до Суду ЄС не змінилась¹⁹.

Зазначене вище свідчить про успіх діяльності Суду ЄС як інституції інтеграційного об'єднання. Водночас саме в цих перевагах діяльності Суду ЄС, можливо, криються причини небажання держав наслідувати його приклад в інших міжнародних договорах. Занадто активна діяльність Суду ЄС в захисті прав індивідів, яка фактично й призвела до існування ЄС у такому вигляді, яким він є на сучасному етапі розвитку, демонструє державам потенційні можливості діяльності постійної судової установи з компетенцією вирішувати спори за участю приватних осіб практично щодо всіх питань, охоплених міжнародним договором, на підставі якого така судова установа була заснована. Держави не готові сприймати появу наднаціональних судових установ, які можуть втручатись в діяльність їхніх державних органів, навіть якщо таке втручання забезпечить дотримання прав та свобод фізичних і юридичних осіб.

Відповіддю на це стала поява регіональних систем (механізмів) мирного вирішення міжнародних спорів, основу яких становили незобов'язуючі засоби вирішення міжнародних спорів (консультації, посередництво, слідчі та погоджувальні комісії тощо). Зокрема, до таких систем (механізмів) можна віднести засоби вирішення міжнародних спорів, передбачені документами Організації з Безпеки та Співробітництва в Європі, Співдружності Незалежних Держав, Організації Американських Держав, Африканського Союзу тощо. Фактично документи кожної сучасної регіональної міжнародної організації передбачають можливість застосування так званих дипломатичних засобів вирішення міжнародних спорів. Натомість розвиток регіональних ад'юдикаційних інституцій уповільнився настільки, що можна говорити про його фактичне припинення.

Зазначене вище свідчить про те, що розвиток мирних засобів вирішення міжнародних спорів фактично відбувається шляхом відмови від універсалізації таких засобів за рахунок їх регіоналізації, тобто створення регіональних систем (механізмів) вирішення міжнародних спорів. Ця тенденція пояснюється більшою гнучкістю регіональних механізмів порівняно з їх універсальними аналогами, що більше відповідає потребам діяльності держав у сучасних міжнародних відносинах. Водночас наразі в більшості регіональних договорів та організацій або передбачають неад'юдикаційні засоби вирішення міжнародних спорів, або створюють ад'юдикаційні органи з дуже обмеженою юрисдикцією. І такі обмеження фактично не дають можливості для подальшого розвитку цих інституцій. У сучасних регіональних системах (механізмах) вирішення міжнародних спорів надається перевага дипломатичним (незобов'язуючим) засобам вирішення міжнародних спорів, оскільки держави все ще не готові погодитись на створення міжнародно-правових механізмів, які можуть втручатись в діяльність їхніх державних органів через прийняття юридично обов'язкових рішень.

- ¹ Jackson J. H. The World Trading System. Law and Policy of International Economic Relations / J. H. Jackson. – [2d ed.]. – MIT Press, 1997. – P. 109.
- ² John Merrills. The means of dispute settlement // International Law. Ed. Malcom D. Evans. – [2d ed.]. – Press, 2006. – P. 533.
- ³ Пушмин Э. А. Мирное разрешение международных споров. Международно-правовые вопросы / Э. А. Пушмин. – М.: Международные отношения, 1974. – 173 с.
- ⁴ Merrills J. G. International dispute settlement / J. G. Merrills. – [5rd. ed.]. – Press, 2011. – 359 p.
- ⁵ Collier J. The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures / J. Collier, V. Lowe. – Press, 1999. – 424 p.
- ⁶ Christine Gray. The use of force and the international legal order // International Law. Ed. Malcom D. Evans. – [2d ed.]. – Press, 2006. – P. 589–623.
- ⁷ Устав Организации Объединенных Наций : от 26 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/documen/basicdoc/charter.htm>
- ⁸ Petersmann E.-U. Dispute Settlement in International Economic Law – Lessons for Strengthening International Dispute Settlement in Non-economic Areas / E.-U. Petersmann // Journal of International Economic Law. – 1999. – Vol. 2, No. 2. – P. 202.
- ⁹ Merrills J. G. International dispute settlement / J. G. Merrills. – [3rd. ed.]. – Press, 1998. – P. 122.
- ¹⁰ Блищенко И. П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. – 2-е изд., доп. – М.: Из-во МНИМП, 1999. – С. 84–93.
- ¹¹ Shabtai Rosenne. The perplexities of modern international law / Shabtai Rosenne. – Koninklijke Brill NV, 2004. – P. 112.
- ¹² Протокол об Уставе Суда Европейского экономического сообщества : от 17 апреля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_618
- ¹³ Европейский Союз. Консолидовані договори / Під ред. В. І. Муравйова. – К.: Пор-Рояль, 1999. – С. 163.
- ¹⁴ Там само. – С. 162.
- ¹⁵ Brown L. N. The Court of Justice of the European Communities / L. N. Brown, T. Kennedy. – [4th ed.]. – Sweet & Maxwell, 1994. – P. 105–120.
- ¹⁶ Европейский Союз. Консолидовані договори / За ред. В. І. Муравйова. – К.: Пор-Рояль, 1999. – С. 87–91, 162.
- ¹⁷ Там само. – С. 54.
- ¹⁸ Petersmann E.-U. Dispute Settlement in International Economic Law – Lessons for Strengthening International Dispute Settlement in Non-economic Areas / E.-U. Petersmann // Journal of International Economic Law. – 1999. – Vol. 2, No. 2. – P. 219.
- ¹⁹ Кривова М. В. Ниццкий договор и реформа судебной системы Европейских Сообществ / М. В. Кривова // Московский журнал международного права. – 2003. – № 2. – С. 205.

Резюме

Тропін З. В. Криза універсалізму в діяльності мирних засобів вирішення міжнародних спорів та їх регіоналізація.

У цій статті аналізується одна з основних тенденцій розвитку мирних засобів вирішення міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві, а саме регіоналізація мирних засобів вирішення міжнародних спорів як наслідок кризи універсалізму в їх діяльності. Автор на прикладах демонструє недоліки діяльності універсальних систем (механізмів) вирішення міжнародних спорів та доводить, що вони є природним підтвердженням фундаментальних прогалин існування універсальних засобів вирішення міжнародних спорів. На думку автора, відповідно сучасного міжнародного права на цей процес стала поява й поширення регіональних систем (механізмів) вирішення міжнародних спорів. Водночас специфікою такої регіоналізації стала переважання в них роль дипломатичних (незобов'язуючих), а не ад'юдикаційних засобів вирішення міжнародних спорів.

Ключові слова: ад'юдикація, міжнародний спір, універсальні засоби вирішення спорів, дипломатичні засоби вирішення спорів, Міжнародний Суд ООН, Суд ЄС.

Резюме

Тропін З. В. Кризис универсализма в деятельности мирных средств разрешения международных споров и их регионализация.

В данной статье анализируется одна из основных тенденций развития мирных средств разрешения международных споров в современном международном праве, а именно регионализация мирных средств разрешения международных споров как следствие кризиса универсализма в их деятельности. Автор на примерах демонстрирует недостатки деятельности универсальных систем (механизмов) разрешения международных споров и обосновывает мысль о том, что они являются естественным подтверждением фундаментальных недостатков существования универсальных средств разрешения международных споров. По мнению автора, ответом современного международного права на этот процесс стало появление и распространение региональных систем (механизмов) разрешения международных споров. Вместе с тем спецификой такой регионализации является преимущественная в них роль дипломатических (не обязательных), а не адьюдиционных средств разрешения международных споров.

Ключевые слова: адьюдикация, международный спор, универсальные средства разрешения споров, дипломатические средства разрешения споров, Международный Суд ООН, Суд ЕС.

Summary

Tropin Z. The crisis of universalism in the activity of peaceful means of international dispute settlement and their regionalization.

The present article deals with one of the main tendencies of development of peaceful means of international dispute settlement in the contemporary international law, i.e.: regionalization of peaceful means of international dispute settlement as a result of crisis of universalism in their activity. The author by means of examples highlights gaps in the activity of universal systems (mechanisms) on international dispute settlement and proves that they are natural confirmation of the fundamental problems of existence of universal means of international dispute settlement. At author's opinion the answer of the contemporary international law on this is appearance and development of regional systems (mechanisms) of international dispute settlement. On the other hand specific issue of such regionalization is domination of diplomatic (non-obligatory) and not adjudication means of international dispute settlement in them.